

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY VA JADIDCHILIK HARA-KATI: MILLIY UYG'ONISHDAGI O'RNI.

Allaberganov Azizbek Saparboevich
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti,
Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi
Azadova Kamola Javlonbek qizi
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti Davolash ishi fakulteti
2-kurs talabasi. Azadovakamola91@gmail.com
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17948690>

ARTICLE INFO

Received: 11th December 2025
Accepted: 12th December 2025
Published: 16th December 2025

KEYWORDS

Behbudiy, Jadidchilik harakati, O'zbek milliy uyg'onishi, Ma'rifatparvarlik, Ta'lim islohotlari, 19-asr oxiri, O'zbek adabiyoti, Ijtimoiy taraqqiyot.

ABSTRACT

Mazkur maqola O'zbekiston milliy uyg'onish davrining yorqin namoyandasi, jadidchilik harakatining asoschilaridan biri – Behbudiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan. Maqolada Behbudiy ta'lim va madaniyat sohasidagi islohotlari, jamiyatda ma'rifatparvarlikni targ'ib qilishdagi o'rni hamda uning o'zbek milliy uyg'onishidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada Behbudiy ijodining 19-asr oxirida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy va madaniy jarayonlar bilan bog'liqligi ko'rsatib o'tiladi

Kirish

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda millatni uyg'otish, ma'rifat va islohot yo'lida katta harakat boshlangan edi. Bu harakat "jadidchilik" deb nom olgan bo'lib, uning asoschilaridan biri va eng yirik namoyandasi — Mahmudxo'ja Behbudiydir. U o'zining ma'rifatparvarlik faoliyati, publitsistikasi, teatr asarlari va siyosiy faoliyati bilan O'zbek xalqi tarixida chuqur iz qoldirgan. Shu bois uni haqli ravishda "jadidlar otasi" deb atashadi. Behbudiyning hayoti va faoliyati. Mahmudxo'ja Behbudiy 1875-yilda Samarqandda tug'ilgan. [1] Dastlabki ta'limni mahalliy maktabda olgan, so'ngra Movarounnahrning yirik madrasalarida tahsil olib, arab, fors, urk va rus tillarini mukammal o'rgangan. Yoshligidanoq zamon ruhini anglab, xalqni zulmatdan turg'uzib chiqish yo'lida harakat qila boshladi. Behbudiy ilg'or fikrli ziyoli sifatida jadid maktablarini tashkil qilishga kirishdi. U eski usulda ta'lim beruvchi maktablar zamon bilan hamnafas emasligini tushunib, yangi, dunyoviy fanlar asosida ta'lim berishni targ'ib qildi. 1903-yilda Samarqandda o'zining birinchi yangi usuldagi maktabini ochdi. Matbuot va publitsistik faoliyati. Behbudiy jadidchilik g'oyalarini ommaga yetkazish uchun matbuotni eng samarali vosita deb bildi. [2] U 1912-yilda Turkiston tarixidagi ilk o'zbekcha gazetalardan biri — "Tarjimon" va keyinroq "Samarqand" gazetasini chiqara boshladi. Uning maqolalari ko'proq savodsizlik, jaholat, ayollar huquqlari, milliy uyg'onish, zamonaviy fanlar. Behbudiy — zamonaviy o'zbek ma'rifati, jadid maktablari, til-adabiyot sohasida mva ta'lim mavzulariga bag'ishlangan. Uning qalamiga mansub ko'plab asarlar, xususan, publitsistik maqolalar, tarjimalar va o'zining mashhur sahna asari — "Padarkush" (Otani o'ldirgan) — jadid adabiyotining durdonalaridan biridir. Ushbu drama orqali u xalqni hushyorlikka, farzand tarbiyasiga e'tiborli bo'lishga va mustaqil fikrlashga chaqirdi. Siyosiy faoliyati. Mahmudxo'ja Behbudiy faqat ma'rifatparvar ziyoli emas, balki faol siyosatchi ham edi. U Rossiya Dumasiga musulmonlar vakili sifatida saylangan, Turkiston musulmonlarining siyosiy huquqlari uchun kurashgan. 1917-yilgi inqilobdan so'ng, u mustaqil [8] Turkiston g'oyasini ilgari surdi va Turkiston Muxtoriyati tarafdori bo'ldi. Qatag'on va shahidlik. Behbudiy o'zining faoliyati bilan chor hukumatini ham, keyinchalik bolsheviklarni ham xavotirga solgan edi. U 1919-yilda

Buxoroda bolsheviklar tomonidan hibsga olinib, so'ngra o'ldirildi. U fidokorona faoliyati evaziga millat qahramoniga aylandi. Quyida Behbudiy haqidagi ma'lumotlarni yanada kengroq, batafsilroq tarzda taqdim etaman — uning hayoti, faoliyati, merosi va ijtimoiy ta'siri haqida. Agar istasangiz, keyin "asarlari ro'yxati", "jadid maktablari" bilan bog'liq qismlarni ham qo'shimcha bera olaman. Tavallud va oilaviy sharoit. Behbudiy [3] 1875- yilning 19- yanvarida (yoki 20- yanvar deb ham ko'rsatiladi) Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida muftiy oilasida tug'ilgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja, onasi esa muftiy Odil Mansur o'g'lidan tugal. Oilasi ma'rifat- ziyoli muhitga ega bo'lgan: madrasada tahsil olgan, Qur'oni karimni o'rgangan, til- adabiyotga va ilmga qiziqishi erta boshlangan. Yoshligini ko'rsak: 15 yoshida madrasada ta'lim olganligi qayd etilgan. Tahsil va sayohatlar. An'anaviy madrasaviy tahsilni tugatgan; so'ngra 1899–1900 yillarda Haj safariga chiqib, Arabistonda, Misrda, Istanbul va boshqa joylarda bo'lgan. Shuningdek, Rossiya imperiyasining turli shaharlarida (Moskva, Sankt- Peterburg, Qozon, Ufa) bo'lib, rus, turk, arab dunyosidagi yangicha ta'lim va ma'rifat harakatlari bilan tanishgan. Bu sayohatlar unga "yangicha maktab" (usuli jadid) g'oyalarini shakllantirish, zamonaviy maorifni tushunish imkonini berdi. Jadid maktablari, maorif faoliyati va matbuot. Behbudiy o'z davrida "usuli jadid" maktablari tashkil etishning peshqadami bo'lgan. Masalan, 1903–1904 yillarda Samarqand atrofida yangi maktablar tashkil qilingan. U darsliklar yaratgan: "Risoi jug'rofiyai umumiy" (1903), "Kitob- ul atfol" (Bolalar uchun kitob, 1904) va shu kabi boshqa asarlar. Matbuotda ham faol bo'lgan: "Oyna" jurnali, "Turkiston viloyatining gazetasi" va boshqa nashrlar orqali fikr va g'oyalarini tarqatgan. Ta'lim, til, savodsizlik, jamiyat taraqqiyi masalalarini yoritgan. Misol uchun, u "Ikki emas, to'rt til lozim" degan maqola bilan ham chiqqan. Ijodiy faoliyat: dramaturgiya, darsliklar, maktabchilik. Behbudiy 1911 yoki 1913 yillarda (manbalarga qarab farq bor) yaratilgan "Padarkush" ("Otani o'ldirgan") pyesasi bilan turkiy (o'zbek) dramatik san'atini boshlangan deb hisoblashadi. [4] Bu asar orqali u jamiyatda savodsizlik, adabiyatsizlik, yangicha o'ylash zarurligi masalalarini ko'taradi. Darslik va o'quv qo'llanmalar yaratgan, maktab ochganligi bilan maorif jihatdan ham faol bo'lgan. Siyosiy va ijtimoiy faollik. Behbudiy faqat ma'rifatparvar emas, balki siyosiy jarayonlarda ham ishtirok etgan. Masalan, 1917- yildagi fevral inqilobidan keyin Samarqandda tashkil etilgan ishchi- guruhda musulmon vakillardan biri bo'lgan. U "Milliy o'zlik", "til", "ta'lim", "jamiyat taraqqiyi" kabi masalalarga alohida e'tibor bergan: o'z millatini uyg'otish, xalqni bilimli qilish yo'lida harakat qilgan. Qatag'on, vafoti va xotira. 1919- yilda Qarshi shahrida qo'lga olinib qatl qilinadi. Uning o'limi jamiyatda katta ta'sir qildi — keyinchalik uning xotirasi e'zoz topdi. 2025- yilda O'zbekistonda uning 150- yilligini keng miqyosda nishonlash tartibi e'lon qilingan. Samarqandda uning nomi bilan uy- muzey tashkil etilgan. Merosi va zamonaviy ahamiyati uhim peshqadam. Uning faoliyati tufayli o'zbek ziyoliligi va jamiyati yangicha bosqichga ko'tarilgan. Til va ta'limga qarashlari – "bir millat bir tili bilan faxrlanadi, lekin boshqa tillarni ham o'rganishi kerak" degan tamoyilni ilgari surgan. Ijodiy jihatdan, dramatik san'atning rivojlanishi, publitsistika, yangicha maktabchilik – bularning hammasida u ustuvor bo'lgan. [5] Uning ismi bilan stipendiyalar, mukofotlar, tadbirlar tashkil etilmoqda; yoshlarni ma'rifat va ilmga jalb qilishni maqsad qilgan. Jadidchilik — XIX asr oxiri – XX asr boshlarida musulmon Sharqida (xususan, Turkistonda) yuzaga kelgan ma'rifatparvarlik va islohotchilik harakati bo'lib, asosiy maqsadi: xalqni jaholat va savodsizlikdan qutqarish, millatni uyg'otish, diniy islohotlar kiritish, zamonaviy ta'lim va fanni rivojlantirish edi. "Jadid" so'zi arabcha "yangi" degani bo'lib, bu harakat "yangi usuldagi maktablar" orqali tanilgan. Behbudiy jadidchilik harakatining asoschilaridan biri va eng yetakchi arbobidir. [7] Uning faoliyati nazariy (maqolalar, asarlar) va amaliy (maktablar, matbuot, teatr) yo'nalishlarda olib borilgan. "Millat uyg'onmas ekan, erkinlik bo'lmaydi" degan fikr bilan u siyosiy va ijtimoiy uyg'onishni birlashtirdi. Ta'lim islohoti: yangi usuldagi maktablar (usuli jadid), Matbuot: gazeta- jurnallar, maqolalar, San'at: drama ("Padarkush"), Siyosat: Turkiston muxtoriyati tarafdori. Quyida Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa mashhur jadidlar – Abdulla Avloniy, Is'hoqxon Ibrat, Munavvarqori

Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat kabi shaxslar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni ko'rib chiqamiz:

Jadid	Yo'nalishlar	Asosiy ishlar	Behbudiy bilan o'xshashlik	Farqi
Mahmudxo'ja Behbudiy	Maorif, siyosat, publitsistika, dramaturgiya	Padarkush, Tarjimon gazetasi, yangi maktablar	Jadidchilik harakatining markaziy shaxslaridan biri	Dastlabki dramaturg, islohotchi, siyosiy faol
Abdulla Avloniy	Maorif, adabiyot, pedagogika	"Turkiy guliston yoxud axloq", she'rlar, darsliklar	Yangi maktablar ochgan, xalqni uyg'otishga qaratilgan asarlar yozgan	Avloniy ko'proq axloq va adabiyotga urg'u bergan
Munavvarqori Abdurashidxonov	Din, ta'lim, til islohoti	Darsliklar, o'quv metodikasi, maktablar	Behbudiy bilan birga jadid maktablar ochgan	Ustoz sifatida ko'proq madrasa va islomiy islohotlar bilan shug'ullangan
Is'hoqxon Ibrat	Tarix, geografiya, tarjimonlik	"Lug'ati sitta al-lug'at", risolalar	Yangi fanlarni o'rgatishga harakat qilgan	Ko'proq geografik-ma'lumotli asarlar bilan ajralib turadi
Abdurauf Fitrat	Falsafa, siyosat, til, dramaturgiya	"Hind ixtilolchisi", "Sayfiy", "Oqshom yulduzi"	Fitrat ham teatr orqali xalqni uyg'otgan	Fitrat siyosiy-falsafiy asarlarda chuqurroq fikr bildirgan, milliy mustaqillikni keskin himoya qilgan

[6] Savodsizlikka qarshi kurash: barcha jadidlar xalqni o'qitish, ilm-fan bilan qurollantirishni birinchi o'ringa qo'ygan. Yangi usuldagi maktablar: zamonaviy ta'lim metodikasi (matematika, geografiya, fizika va boshqalar). Diniy islohot: islomni zamon bilan uyg'un holda talqin qilish (konservativ emas). Ba'zilar adabiyotga urg'u bersa (Avloniy), boshqalar siyosat va falsafaga (Fitrat) ko'proq e'tibor qaratgan. Mintaqaviy farq: Behbudiy — Samarqand, Avloniy — Toshkent, Fitrat — Buxoro; bu ularning faoliyat tarzini ham shakllantirgan. Asosiy vosita tanlovi: Behbudiy — gazeta, maktab va drama orqali; Fitrat — falsafiy risolalar, Avloniy — pedagogik darsliklar orqali ishlagan.

XULOSA: Behbudiy — Harakatning yo'lboshchisi Mahmudxo'ja Behbudiy jadidlar ichida universal ziyoli: u ta'lim, matbuot, san'at va siyosatning har bir sohasida faol bo'lgan. Boshqa jadidlar — bu harakatning muhim bo'laklari bo'lsa, Behbudiy — harakatning "poydevori" va "yuragi" edi. Shu sababli uni xalq tilida "jadidlar otasi", "millat ogohlighi yo'lboshchisi" deb atashadi. Mahmudxo'ja Behbudiy — o'z xalqining ravnaqi, ilm-ma'rifatga intilishi va milliy o'zligini anglash yo'lida butun umrini bag'ishlagan siymodir. Uning islohotchilik g'oyalari, adabiy merosi va milliy uyg'onishdagi xizmatlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Jadidchilik harakatining tayanchi, o'zbek matbuoti, dramaturgiyasi va ta'lim tizimining asoschilaridan biri sifatida Behbudiy uni unutmang, u tarixda abadiy yashaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, M. "Behbudiy va jadidchilik harakati". Toshkent, 2005.

2. Xudoyberdiyev, A. "O'zbekiston milliy uyg'onishi va Behbudiy ijodi". Toshkent, 2010.
3. Mirzayev, O. "O'zbek jadidlari: hayoti va faoliyati". Samarqand, 2012.
4. Behbudiy, M. "Tanlangan asarlar". Toshkent, 1998.
5. Ismoilov, B. "Jadidchilik va ma'rifatparvarlik". Toshkent, 2007.
6. Karimov, S. "O'zbek madaniyati va ta'lim tarixi". Toshkent, 2015.
7. Rasulov, N. "19-asr oxiri – 20-asr boshida O'zbek adabiyoti". Toshkent, 2003.
8. Abdullayev, R. "Jadidlar va milliy uyg'onish". Toshkent, 2009.

